

تبیین اهمیت و جایگاه آینده پژوهی در مطالعات روابط بین الملل

رهبر طالعی حور^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۰

چکیده

دانش و رشته روابط بین الملل بر اصول، مفروضه‌ها، مفاهیم و مقولاتی بنا شده است که بدون شناخت آن‌ها تحلیل و تبیین جهان روابط بین الملل، اصول حاکم بر روابط و مناسبات بازیگران بین المللی و رفتارهای آن‌ها در عمل مقدور و ممکن نخواهد بود. تا قبل از جنگ جهانی دوم، عرصه مطالعات مربوط به این موضوع براساس بررسی‌های روزنامه‌ای و تاریخ نگاری صورت می‌گرفت. اما به تدریج روش‌های علمی برای مطالعه این رشته مورد توجه جدی قرار گرفت. یکی از روش‌هایی که به دلیل ماهیت رشته روابط بین الملل می‌تواند بیشتر مورد توجه قرار گیرد، آینده‌پژوهی است. آینده‌پژوهی با بررسی قواعد و شواهد و تغییرات سریع، آشکار و نهانی که در زندگی انسان روی می‌نهد راهکارهای مدیریتی ارائه نموده و سیاستمداران را در فرصت شناسی و تصمیم‌گیری درست هدایت می‌نماید. بنابراین هدف اصلی در این مقاله تبیین اهمیت و جایگاه آینده‌پژوهی در مطالعات روابط بین الملل است. متناسب با هدف، سؤال اصلی به این صورت مطرح می‌شود که آینده‌پژوهی در مطالعات روابط بین الملل چه جایگاهی دارد؟ در پاسخ به سؤال تحقیق، فرضیه بحث این گونه طرح می‌گردد که آینده‌پژوهی می‌تواند با شناسایی فرصت‌ها و چالش‌ها، آینده‌ای مطلوب را در اختیار تصمیم‌گیرندگان قرار داده و در تأمین اهداف راهبردی کشورها در روابط با سایر دولت‌ها نقش مهمی را ایفا نماید. این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و از منابع کتابخانه‌ای و پویس اینترنتی برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شده است.

کلید واژه‌ها: آینده‌پژوهی، روابط بین الملل، تحلیل روند، روش دلفی، سناریو نویسی.

استناد فارسی (شیوه‌ی APA) ویرایش هفتم، ۲۰۱۹؛ شیوه‌ی (APSA)

طالعی حور، رهبر (زمستان ۱۴۰۴). «تبیین اهمیت و جایگاه آینده پژوهی در مطالعات روابط بین الملل». پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، سال هشتم، شماره ۴، پیاپی ۳۲، صص ۱۷۰-۱۴۷.

^۱ دانشیار روابط بین الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. ایمیل: r.talei@uma.ac.ir

کپی‌رایت © ۲۰۱۰، ایسک (اندیشکده مطالعات راهبردی کریمه شیراز). این متن، مقاله‌ای برای دسترسی آزاد است که با توجه به استاندارد بین‌المللی (Creative Commons Attribution) CCA نسخه 4.0 توزیع شده است و به دیگران اجازه می‌دهد این اثر را با رعایت شرایط، آن را با دیگران به اشتراک بگذارند و مطالب را اقتباس کنند.

۱. مقدمه

با توجه به پیچیده‌تر شدن جهان پیرامونی و گسترش قابل توجه دامنه متغیرهای تأثیرگذار بر پدیده‌ها، شناخت آینده به امری به غایت دشوار تبدیل شده و گسترش عدم قطعیت‌ها این روند برای آگاهی را تشدید کرده است. در یک چنین فضایی استفاده از هر گونه ابزار و وسیله از آینده نه تنها امری معقول، بلکه تا حدودی الزامی به نظر می‌رسد. شکی نیست که شناخت دقیق‌تر آینده قدرت کنترل و کنش و واکنش‌گری ما را برای نیل به یک زندگی مطلوب و یا حداقل کم‌خطرتر تسهیل می‌کند. آینده پژوهی با بررسی قواعد و شواهد و تغییرات سریع، آشکار و نهانی که در زندگی انسان روی می‌نهد راهکارهای مدیریتی ارائه نموده و سیاستمداران را در فرصت‌شناسی و تصمیم‌گیری درست هدایت نماید.

مسائلی از قبیل تهدیدات گسترده، مسائل زیست محیطی، ظهور و بروز نیروهای جدید و اثر گذار در سرنوشت کشورها سلطه علم بر اقتصاد، تفوق نرم‌افزار بر سخت‌افزار، افزایش ناامنی و بزهکاری‌ها، تورم و بحران‌های اقتصادی و... آینده پژوهی را با هدف ترسیم آینده مطلوب ضروری می‌سازد، البته تحقق آینده پژوهی در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل نیازمند فرهنگ سازی جامع و فراهم نمودن بسترهای لازم برای این گونه مطالعات در مجامع دانشگاهی و پژوهشگاهی می‌باشد.

به بیان ادوارد کورنیش، اگر در برابر تغییرات نظام بین‌الملل موجود، همراه نباشیم، تغییرات ما را خرد خواهد کرد؛ اما نظام بین‌الملل فعلی چنان در حال تغییر سریع بوده که توقف در آن جایز نیست و باید مدیریت و راهبرد مشخص داشت و مدیریت اساسی و کلان را در این دنیای در حال تغییر اعمال کرد. آینده پژوهی به سیاستمداران و تصمیم‌گیران کمک می‌کند تا با بررسی‌های صورت گرفته، گزینه‌های بدیل و نسخه‌های جایگزین خود را داشته باشند (کورنیش، ۱۳۸۸: ۲۰-۳۵)

استفاده از روش آینده پژوهی در ابتدا در دستور کار مراکز راهبردی و اندیشکده‌ها بود و پس از طی فراز و فرودهای مختلف، ضرورت مطالعه دانشگاهی و روشمند آن مورد استقبال واقع شد. با توجه به علاقه رو به رشد استفاده از روش آینده پژوهی، ضروری است که شناخت بیشتری از مفاهیم اصلی و روش‌های مطالعه آینده در روابط بین‌الملل معرفی و طرح گردد. با این نگاه، پرسش مقاله این است که آینده پژوهی در مطالعات روابط بین‌الملل چه جایگاهی دارد؟ در پاسخ به سؤال پژوهش فرضیه به این صورت طرح شده است که آینده‌پژوهی می‌تواند با شناسایی فرصت‌ها و چالش‌ها، آینده‌ای مطلوب را در اختیار تصمیم‌گیرندگان قرار داده و در تامین اهداف راهبردی کشورها در روابط با سایر دولت‌ها نقش مهمی را ایفا نماید. برای این منظور، نخست تلاش می‌شود مفاهیم اصلی آینده‌پژوهی و روش‌های آینده‌پژوهی ارائه گردد، در ادامه به روابط بین‌الملل و مطالعات راهبردی اشاره و در نهایت اهمیت آینده‌پژوهی در مطالعات روابط بین‌الملل مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲. پیشینه پژوهش

موسوی‌نیا (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «آینده‌پژوهی (الگوی امتداد حال) و کاربست نظریه‌های روابط بین‌الملل» به کاربرد نظریه‌های روابط بین‌الملل در آینده‌پژوهی پرداخته و به این نتیجه می‌رسد که پیش‌بینی‌های ترسیم شده در نظریه‌های روابط بین‌الملل، به‌خصوص در تجویز اقدامات، کمک شایانی به آینده‌پژوه می‌کند؛ از این رو توصیه می‌کند که آینده‌پژوه ترکیبی از نظریه‌ها را مورد استفاده قرار دهد.

قاسمی و پناهی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «نقش و جایگاه سناریوپردازی در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی آینده» اشاره می‌کنند که تصمیم‌گیری فرایندی مهم و حائز اهمیت است که هم در جنبه‌های فردی زندگی و هم در جنبه‌های اجتماعی بکار گرفته شده و به‌طور مداوم در جریان است. در برنامه‌ریزی‌ها و اقدامات همواره یک دسته شرایط عدم قطعیت وجود دارد و ابزارهای متفاوتی برای کاهش این عدم قطعیت و یا کنترل آن در کنار مفاهیم برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی به‌وجود آمده‌اند که هر کدام سعی در بهبود تصمیم‌ها و منطقی‌تر شدن آن دارند. آینده‌پژوهی به‌عنوان دانشی میان رشته‌ای با ابزارهای خاص خود می‌تواند در بهبود ترسیم‌های فضای آینده و در بوته آزمایش گذاشتن تصمیمات اتخاذ شده نقش‌آفرینی کرده و کمک شایانی را به کاهش هر چه بیشتر عدم قطعیت نماید.

میرخلیلی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «درآمدی بر کاربردهای آینده‌پژوهی در علم سیاست» به این نتیجه رسیده است که آینده‌پژوهی با بکارگیری روش‌ها و تکنیک‌های خاص خود، راهکارهایی را در خصوص مدیریت تغییرات و تحولات ارائه کرده و چشم‌انداز جامع و عملی از آینده را در علم سیاست ترسیم می‌کند. آینده‌پژوهی با شناخت تغییرات در عرصه سیاست، تصمیم‌گیران و دولتمردان را برای برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری دقیق کمک می‌کند و آن‌ها را نسبت به چالش‌های پیش‌رو آگاه می‌سازد.

آرایش و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «جایگاه آینده‌پژوهی در تصویرپردازی مطالعات علوم سیاسی» به این نکته اشاره کرده‌اند که آینده‌پژوهی به منزله یک حوزه میان رشته‌ای، امکان شناسایی رویدادها و روندهای مؤثر در شکل‌گیری تحولات سیاسی آینده و دستیابی به تصویر آینده را فراهم می‌کند. آینده‌پژوهی با بررسی قواعد و شواهد و تغییرات سریع، آشکار و نهانی که در زندگی انسان روی می‌نهد راهکارهای مدیریتی ارائه نموده و سیاستمداران را در فرصت‌شناسی و تصمیم‌گیری درست هدایت نماید.

بررسی پیشینه‌ها بیانگر این امر است با وجود اینکه آینده‌پژوهی در مطالعات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل می‌تواند مانع از غافلگیری شده و به ساختن آینده مطلوب کمک نماید، اما به نظر

می‌آید در خصوص اهمیت آینده‌پژوهی در مطالعات روابط بین‌الملل مطالعات جامع انجام نشده که امید است این مقاله بتواند بخشی از خلاء موجود در این زمینه را پوشش دهد.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع کاربردی بوده و از نظر رویکرد توصیفی - تحلیلی است. گردآوری داده‌ها با اتکا به مطالعات کتابخانه‌ای و پویس‌های اینترنتی انجام شده است. این تحقیق ماهیتی کیفی داشته و اطلاعات با استفاده از استدلال و تحلیل عقلایی به صورت کیفی و تفسیری مورد تحلیل قرار گرفته است.

۴. مبانی نظری و مفهومی

۴-۱. تعریف آینده‌پژوهی

آینده‌پژوهی متناسب با متن و فضای علمی، فرهنگی و اجتماعی با نام‌های متنوعی ظاهر شده و اجماع مشترکی در باب نام و تعریف آن به دست نیامده است. وجود عباراتی همانند آینده‌شناسی، آینده‌پژوهی، آینده‌نگاری و آینده‌نگری دلیل آشکاری بر این ادعا است (آقاپور و پهلوان، ۱۳۸۶: ۱۵۵).

آینده‌پژوهی، اصول و روش‌های مطالعه و سپس تصمیم‌گیری، طرح‌ریزی و اقدام در خصوص علوم و فناوری مرتبط با آینده است. آینده‌پژوهی، تفکرات فلسفی و روش‌های علمی و مدل‌های مختلف بررسی و مطالعه آینده را مطرح و با استفاده از آن‌ها، آینده‌ای بدیل و احتمالی را ترسیم می‌نماید (مظفری، ۱۳۸۹: ۳). به تعبیر وندل بل، آینده‌پژوهی به دنبال مطالعه نظام‌مند، کشف، ابداع، ارائه، آزمون و ارزیابی آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب است (Bell, 2003: 37).

در مجموع می‌توان گفت آینده‌پژوهی تلاشی منظم است که تلاش می‌کند متغیرهای تأثیرگذار بر پدیده‌ها و کیفیت تغییرات را شناسایی کرده و با تحلیل نتیجه اقدامات امروز در چارچوب آینده، برای تصمیم‌گیرندگان، فضای آینده را ترسیم نماید.

۴-۲. تاریخچه آینده‌پژوهی

آینده‌نگری به دیربگی خودآگاهی تاریخی آدمی است. از آن زمان که آدمی به هستی تاریخ‌مند و سپس، تاریخ‌مندی هستی خویش اندکی آگاهی یافت. پیش‌بینی و پیش‌گویی رویدادهای گوناگون آینده، به‌ویژه رویدادهای طبیعی، سیاسی و اجتماعی از اهمیتی گاه سرنوشت‌ساز برخوردار بود. در

سیر تمدن غیب‌گویان، فال‌بینان، اخترگویان و شاعران پیش‌گو جای خود را به فیلسوفان، اخترشناسان و دانشمندان علوم طبیعی و علوم انسانی دادند (حاجیان، ۱۳۹۰: ۶۹).

اولین نشانه‌های جدی تر توجه بشر به آینده در عصر روشنگری دیده می‌شود؛ عصری که بشر معتقد بود علم برای هر چیزی راه‌حلی خواهند یافت. در سده‌های میانی که وجه غالب معرفت شناختی، واقع‌نمایی قیاسی بود، رویکرد به آینده نیز از نوع یوتوپیا بود؛ اما در دوران جدید که با وجه غالب تجربه‌گرایی همراه است. رویکرد به آینده در قالب پیش‌بینی علمی در آمده و در نهایت به گشایش‌های معرفت‌شناختی در مطالعات آینده انجامیده است (مردوخی، ۱۳۹۱: ۱۳).

پس از ادبیات آرمان شهری چندین سده‌ای، آینده‌شناسی در اواسط سده بیستم، عمدتاً در ارتباط با مسائل نظامی آغاز شد و پیش‌بینی فن‌شناسی و مسائل راهبردی نظامی به صورت آماج آینده‌پژوهی پس از جنگ جهانی دوم در آمد؛ اما بعدها دامنه این مطالعات به حوزه‌های اجتماعی و اقتصادی تسری پیدا کرد. وندل بل با اتخاذ دیدگاهی عمیق و کلی در باب ریشه‌های تاریخی مطالعات آینده بیان می‌کند که آینده‌پژوهی برخاسته از رهیافت سکولار به تکامل اجتماعی است که در دوران روشنگری شکل گرفت.

شاید بتوان گفت که آینده‌پژوهی به‌عنوان یک رشته علمی ریشه در ظهور تفکر دستگاهی دهه ۱۹۴۰ دارد و به‌عنوان عمده در تحلیل‌های امنیتی و استراتژیک مورد استفاده قرار می‌گرفت (آقاپور و پهلوان، ۱۳۸۶: ۱۵۶). بعد از جنگ جهانی دوم و پس از تجزیه و تحلیل فناوری‌های مورد استفاده در آلمان و ژاپن، شیوه‌های جدیدی برای آینده‌پژوهی ابداع شد که این امر موجب شد، دستاوردهای فناوریانه مهم دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ شامل موشک‌های بالستیک قاره‌پیمای، رادار و حمل و نقل هوایی از قبل پیش‌بینی شود. در سال ۱۹۶۴ نیاز به پیش‌بینی فناوری، باعث شد یکی از بهترین ارزیابی‌ها با استفاده از روش دلفی انجام شود. پس از آن انستیتو تحقیقات استنفورد و شرکت شل نیز از روش‌های متعدد و متنوایی در زمینه آینده‌پژوهی استفاده کردند.

در میان پیشگامان آینده‌پژوهی معاصر باید از اچ دی لاسول نیز یاد کرد. این آینده‌پژوه نامور، روش‌ها، الگوها و باورهای تازه و درخوری از خود برجای گذاشت و در عرصه علوم اجتماعی مبارزه با جزم اندیشی را به‌عنوان آرمانی بزرگ برای خود توصیف کرد. لاسول پنج کارکرد عمده را برای حوزه آینده‌پژوهی بر می‌شمارد:

۱- توصیف هدف‌ها و ارزش‌ها

۲- توصیف روندها

۳- تبیین شرایط حاکم

۴- تصویرپردازی آینده‌های ممکن و محتمل با توجه به ادامه شرایط؛

۵- ابداع، ارزیابی و گزینش سیاست‌های بدیل با هدف دستیابی به آینده‌ی مطلوب (Bell, 2003: 49-50)

لاسول از جمله آینده‌پژوهانی است که نقش عمده‌ای بر اهداف و ارزش‌ها قائل است. او هم‌چنین بر این باور تأکید دارد که تصمیم‌گیری رویکردی آینده‌گرا است؛ رویکردی که به شدت نیازمند آفرینش تصویرهایی از آینده‌های ممکن و گزینش مناسب‌ترین آینده است. بر همین قیاس، انسان‌ها، خواه به تنهایی و خواه در چارچوب سازمان‌ها و نهادهای سیاسی و اجتماعی نوعی نظام تصمیم‌گیری ارزش بنیان هستند. لاسول و شماری از همکارانش کتاب «علوم سیاست‌گذاری» را به رشته تحریر در آوردند. برخی این کتاب را نخستین چارچوب سازمان‌مند تحلیل‌های سیاسی می‌دانند. به هر حال، لاسول به‌درستی نشان می‌دهد که میان علوم سیاسی و آینده‌پژوهی ارتباطی تنگاتنگ و معنادار وجود دارد.

مطالعات آینده‌پژوهی در قالب یک رشته علمی به‌طور مشخص در دهه ۱۹۶۰ میلادی تبلور یافت. در طی این دهه، انبوهی از کتاب‌ها و سایر انتشارات علمی به‌طور ناگهانی و سریع منتشر شدند؛ اما از دهه اول قرن بیست و یکم، اندیشکده‌های آینده‌پژوهی در اغلب کشورهای جهان راه‌اندازی و از آن به‌مثابه یکی از ابزارهای مهم سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری سود جسته می‌شود. حتی در برخی از کشورها، آینده‌پژوهی به‌عنوان یک رشته دانشگاهی درآمد و بسیاری از رهبران و دانشمندان بر استراتژیک بودن علم آینده‌پژوهی اذعان نموده‌اند. به‌ویژه در جهان معاصر که تحولات و دگرگونی‌ها بسیار شگرف بوده و در هیچ برهه‌ای از تاریخ بشر بدیلی برای آن نمی‌توان یافت.

اکنون جوامع بشری گذر بزرگ و تاریخ‌ساز خود به عصر حیرت را آغاز کرده‌اند، آموزه‌های کهن، نظریه‌پردازی‌های خردمندان فلسفی، نظریه‌ها و روش‌های بسیاری در معرض تردید قرار گرفته‌اند. در این شرایط یکی از دلایلی که ضرورت آینده‌نگاری را توجیه می‌کند، انقباض و کوچک‌تر شدن دنیای انسان‌هاست. فناوری‌های جدید انسان‌ها را در یک دهکده یا اکوسیستم قرار داده و نیروهایی را به آن‌ها وارد می‌کنند. که یک یا دو دهه پیش نمی‌توانستند آن‌ها را تحت تأثیر قرار دهند. در این وضعیت که تغییرات در همه زمینه‌ها به‌سرعت صورت می‌گیرد، سازمان‌دهی فعالیت‌های علمی برای پیش‌بینی آینده ضرورتی انکارناپذیر است (محمدی لرد، ۱۳۹۳: ۷۴-۷۳). بنابراین آینده‌پژوهی تلاش می‌کند با پیش‌بینی عوامل مؤثر در تغییرات، هم مهار تغییرات را به‌دست گرفته و هم جامعه را برای این تغییرات آماده کند.

آینده‌پژوهی فراتر از پیش‌بینی است و ادعای پیش‌گویی هم ندارد. آینده‌پژوهی هنر شکل دادن به آینده است، به آن شکل که آینده را می‌خواهیم. کسانی که این دانش را در دست دارند هم اکنون هم به آینده جهان به دلخواه و مطلوب خود، شکل می‌دهند. می‌توان کشورها و جوامعی را دید که نتوانستند خود را با تحولات سازگار کنند و از این جهت از هم فروپاشیدند. آن‌ها ذات تغییر را درست

نشناختند. آینده‌شناسی از این منظر دانش شناخت تغییرات است. شناخت آینده از حیاتی‌ترین علوم مورد نیاز هر ملتی است.

۳-۴. چهار گونه آینده

- ۱- **آینده ممکن:** آینده‌ای که قابلیت امکان‌پذیری داشته باشد.
- ۲- **آینده‌های باورپذیر:** آینده‌ای که امکان‌پذیری و احتمال وقوع آن بیش‌تر است و اساساً قابل دسترسی است.
- ۳- **آینده‌های محتمل:** آینده‌ای که در یک بازه‌ی زمانی و مسیر افق فکری احتمال وقوع دارد و مبتنی بر استمرار روندهای حال در آینده به حساب می‌آید.
- ۴- **آینده‌های مطلوب:** آینده‌ای که به‌نوعی بیان‌کننده چشم‌انداز است؛ یعنی اساساً آرزوی تحقق آن را داریم (خاشعی، ۱۳۹۱: ۲۶ و ۲۷).

برای مطالعات آینده پژوهی اهداف و کاربردهایی بیان شده است که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

- ۱- شناخت و فهم صحیح از موضوعات جدید و نحوه مقابله با آن‌ها؛
- ۲- انجام برنامه‌ریزی‌های کوتاه‌مدت و بلندمدت و پیش‌گیری از نتایج خسارت بار رویدادهای پیش‌بینی نشده؛
- ۳- تهیه و تنظیم قواعدی برای تحولاتی که در آینده اتفاق می‌افتاد و بر اساس آینده‌شناسی قابل پیش‌بینی هستند؛
- ۴- مطالعه و تحقیق در خصوص رشد فناوری در آینده و بهره‌گیری از آن‌ها به منظور دستیابی به مرزهای دانش و هدایت این دانش در جهت انجام تحقیقات بنیادی؛
- ۵- جهت‌دهی فناوری‌های آینده به‌منظور دستیابی به اهداف ملی و کلان کشور؛
- ۶- پرهیز از گام نهادن در محیط پرخطر و ناشناخته آینده؛
- ۷- تقویت ملت‌ها برای انتخاب و انجام پذیرفتن مسئولیت در حال حاضر برای خلق آینده. در این خصوص باید افراد دریابند که آن‌ها در حال ایجاد آینده‌ای می‌باشند که در آن زندگی و کار می‌کنند؛
- ۸- پذیرش و درک اهمیت ایده‌ها، ارزش‌ها و نگرش‌های مثبت گذشته و حال در خلق و ایجاد آینده در جهان برتر؛

- ۹- ایجاد آینده‌ای برتر مطلوب که احتمال وقوع آن بیشتر است؛
- ۱۰- پدیدآوران نگرشی سامان‌مند و منظم و منطقی به تحولات آتی که در زندگی انسان‌ها اثر مستقیم دارد (مبینی و امید، ۱۴۰۰: ۸۰).

۴-۴. مهم‌ترین ویژگی‌های آینده‌پژوهی

۱- آینده‌پژوهی و خروج از جزمیت: آینده‌پژوهی به‌جهت پهناور بودن بستر آینده پیش‌روی، علاوه بر خارج نمودن اسنان از دگمیت، به وی شناخت ناشناخته‌ها را آموزش داده و می‌آموزد که ذهن انسان فراتر از گذشته و حال، می‌تواند آن‌چه تصور می‌کند را در واقع محقق نماید.

۲- آینده‌پژوهی ترسیم چشم‌انداز آینده: آینده‌پژوهی می‌آموزد که چگونه با آینده به‌تعامل و یا تقابل بپردازیم که دچار کم‌ترین ضرر شویم و بیش‌ترین سود را به‌دست آوریم. آینده‌پژوهی از غافلگیری جلوگیری می‌کند.

۳- آینده‌پژوهی ابزاری در دست سیاست‌گذاران است: آینده‌پژوهی سیاست‌گذاران را برای تحقق بخشیدن به آینده‌ای مطلوب یاری می‌رساند.

۴- آینده‌پژوهی فرهنگ امید را تقویت می‌کند: آینده‌پژوهی بیانگر این است که اراده انسان‌ها در پدید آمدن آینده تأثیرگذار بوده و آینده محتوم نیست.

۵- آینده‌پژوهی موجب به‌وجود آمدن وحدت کارآمد ملی می‌شود: روش‌های آینده‌پژوهی با گرفتن آرای صاحب‌نظران در دسترس و کاستن واگرایی بین این‌آرا است و در نتیجه ظهور وحدت نسبی بین آنان، مقدمات تحقق آینده مطلوب فراهم می‌شود.

۶- آینده‌پژوهی و برخورد با تغییرات سیاسی: تغییر و تحولات سیاسی همواره جوامع و نظام‌های سیاسی را تحت تأثیر می‌گذارند، بنابراین آگاهی از آن‌ها برای تأمین منافع ملی اهمیت زیادی دارد.

۷- آینده‌پژوهی و پیوند با سازمان‌های بین‌المللی: مسائلی از قبیل پدید آمدن نیروهای تازه اثرگذار در سرنوشت کشور و جهان، چیرگی نرم‌افزار بر سخت‌افزار و چیرگی دانایی بر اقتصاد، تهدید گسترده و شدید تورم و بحران‌های اقتصاد ملی و بین‌المللی، افزایش ناامنی، بزهکاری، مواد

مخدر، زباله و آلودگی زیست محیطی و... خطر چنین عواملی، شناخت، برداشت و عضویت آگاهانه در سازمان‌های بین‌المللی را امری اجتناب‌ناپذیر نموده است. تحقق این امر منوط است به اینکه فرهنگ‌پذیری جامعی صورت گیرد و در محافل مرتبط دانشگاهی و پژوهشگاهی بسترهای لازم برای مطالعات آینده‌پژوهانه در حوزه‌ی مطالعات راهبردی روابط بین‌الملل صورت گیرد (عیوضی و نوازی، ۱۳۹۲: ۱۰ و ۹).

۴-۵. روابط بین‌الملل

رشته‌ی روابط بین‌الملل پس از جنگ جهانی اول، تولد یافت. به‌گونه‌ای که با تأسیس اولین دپارتمان یا گروه سیاست بین‌الملل در دانشگاه آبريست ويث در ولز، رشته‌ی مطالعاتی روابط بین‌الملل متولد شد. اما این امر بدان معنا نیست که موضوعات و پدیده‌های بین‌المللی تا آن زمان مورد بحث و بررسی قرار نمی‌گرفت. پیش از تأسیس رشته، مطالعات در قالب‌های دیگری صورت می‌گرفت در چهارچوب حقوق به‌ویژه حقوق بین‌الملل، تاریخ به‌ویژه تاریخ دیپلماسی، فلسفه و سپس علوم سیاسی. از این رو رشته روابط بین‌الملل نیز در ابتدا رنگ و بوی حقوقی، تاریخی و فلسفی گرفت (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۲۲).

در عام‌ترین معنا، روابط بین‌الملل علم و دانشی است که موضوع مطالعه‌ی آن، همه‌ی تعاملات و اقدامات بازیگران دولتی، غیر دولتی و افراد است. به‌طوری که در این حوزه‌ی مطالعاتی روابط سیاسی و غیر سیاسی بین دولتی و حکومتی، روابط میان حکومتی و روابط فراملی و میان ملتی و میان افراد مطالعه می‌شود (همان: ۱۸).

روابط بین‌الملل به‌عنوان یک میان رشته، گستره موضوعی و مفاد گسترده‌تری خواهد داشت. چون باید موضوعاتی مطالعه شود که در رشته‌های دیگر نیز بررسی می‌شود. روابط بین‌الملل به منزله یک میان رشته، تنها در چهارچوب رشته علوم سیاسی تعریف نمی‌شود، بلکه بسیاری دیگر از رشته‌ها نیز در مطالعه روابط بین‌الملل و ابعاد مختلف آن دخالت و مشارکت دارند. به‌گونه‌ای که روابط بین‌الملل پژوهان طیف گسترده‌ای از دانشمندان از رشته‌های دیگر را شامل می‌شود. حقوق دانان ابعاد حقوق بین‌الملل، اقتصاددانان به مطالعه تجارت بین‌الملل، نظام پولی و مالی جهانی، جامعه‌شناسان رفتار گروهی و گروه‌های فراملی میان ملت‌ها و کشورها، روانشناسان بر مطالعه نقش برداشت و ادراک تصمیم‌گیرندگان در تصمیم‌گیری بین‌المللی، ریاضی‌دانان مدل‌های ریاضی مسابقه تسلیحاتی و نظریه بازی‌ها، علمای اخلاق، پیامدها و لوازم دینی و اخلاقی روابط بین‌الملل، زیست‌شناسان نظریه‌های پرخاشگری در حیوانات و کاربرد آن در روابط بین‌الملل مثل جنگ را بررسی و تحلیل می‌کنند (Toma and Gorman, 1990: 12-13).

۴-۶. مطالعات راهبردی در روابط بین‌الملل

راهبرد امری معطوف به آینده است؛ نوعی برنامه و آمادگی برای شکل‌دهی محیط آینده، این توضیح نوعی تناقض در خود دارد، از طرفی آینده نامشخص و پیش‌بینی ناپذیر است و از طرف دیگر، راهبرد ادعای برنامه‌ریزی و ضرورت آمادگی برای شکل‌دهی آینده را دارد (امینیان، ۱۳۹۷: ۹).

نگرش علمی به راهبرد یا به تعبیر دقیق‌تر مطالعات راهبردی، پیشینه‌ی چندانی ندارد و حداکثر به فاصله میان دو جنگ جهانی بر می‌گردد. این اصطلاح با رهیافت آمریکایی مطالعه جنبه‌های نظامی جنگ سرد مرتبط است. مطالعات راهبردی با لغو انحصار آمریکا بر سلاح‌های هسته‌ای و افزایش احتمالی وقوع جنگ هسته‌ای جهانی گسترش یافت. مطالعات راهبردی در مراحل اولیه خود به امور نظامی محدود بود و عبارت بود از «حوزه مطالعاتی که روندهایی را مطالعه می‌کند که از طریق آن‌ها بازیگران توانایی‌های نظامی خود را در جهت اهداف سیاسی به کار می‌برند» (Newnham, 1998: 518).

مطالعات راهبردی یکی از ضروری‌ترین نیازها برای برنامه‌ریزی کلان است که در بُعد دفاعی نیز اهمیت ویژه‌ای دارد. خلاء چنین مطالعاتی با متناسب نبودن آن با اوضاع متحول محیط ضربه‌های جبران‌ناپذیری بر کشور وارد می‌کند و کشور را از دستیابی به اهداف یا استفاده بهینه از منابع و فرصت‌های موجود باز می‌دارد. حوزه‌ی مطالعات راهبردی از بدو پیدایش، نام‌های متفاوتی داشته که هر کدام بیانگر ویژگی‌های جدیدی است؛ نام‌های مانند مطالعات جنگ، مطالعات نظامی، حل و فصل مخاصمات، مطالعات امنیتی، مطالعات امنیت ملی و مطالعات صلح، به نظر می‌آید مطالعات راهبردی مفهوم کامل‌تری را در بر می‌گیرد.

تحول در مفهوم راهبرد سبب تکوین مفهوم مطالعات راهبردی شد. این دگرگونی پس از جنگ جهانی دوم و به‌ویژه با ورود سلاح‌های هسته‌ای به میدان جنگ، ملموس شد. اگر تا پیش از این، هدف از نیروی نظامی و به تبع آن مطالعات راهبردی پیروزی در جنگ بود، پس از جنگ جهانی دوم، جنگ معنای دیگری یافت و فلسفه وجودی نیروی نظامی، دیگر به کارگیری در میدان نبرد و پیروزی در جنگ نبود؛ بلکه با تسلط بر مفهوم بازدارندگی، هدف، تضمین صلح و استفاده نکردن از نیروهای مسلح بود.

بنابراین، مطالعات راهبردی نیز از حوزه‌ی بررسی شیوه‌های پیروزی در جنگ به حوزه‌ی بسیار گسترده‌تر امنیت ملی، مطالعات صلح و روش‌های تضمین بازدارندگی، تأثیر عوامل اقتصادی و اجتماعی تسری یافت. در حالی که در دوران دو قطبی، مطالعات راهبردی کاملاً تحت تأثیر شرایط دو قطبی بود. فروپاشی شوروی نیز تحولات عمده‌ای در این مطالعات ایجاد کرد؛ مباحث این دوران عبارتند از: نظم در حال شکل‌گیری، هژمونی، ظهور و تأثیر سطح تحلیل منطقه‌ای و قدرت‌های منطقه‌ای، بازیگری و تأثیر بازیگران غیر دولتی، مسابقات تسلیحاتی، جنگ‌های نیابتی، ابزار اقتصادی

و تحریم، دولت‌های ورشکسته یا فرومانده، دزدان دریایی، تروریسم، افراط‌گرایی (امینیان، ۱۳۹۷: ۱۸ و ۱۷).

۵. مهم‌ترین روش‌های آینده‌پژوهی در مطالعات روابط بین‌الملل

۵-۱. روش تحلیل روند

کلید اهمیت روندپژوهی پاسخ به این پرسش است که آیا می‌توان بر اساس مشابهت موجود، روندهای آینده را مورد شناسایی قرار داد. به عبارت دیگر آیا بررسی گذشته و حال می‌تواند مبنایی برای شناخت آینده باشد. در واقع روندپژوهی به معنی بررسی تجربی یک پدیده با میزان تکرار در یک زمان مشخص سه مؤلفه کلیدی دارد: نخست اینکه روند، نوعی گرایش و جهت‌گیری عمومی در مورد یک پدیده را نشان می‌دهد. اگر سیر تاریخی یک موضوع یا یک پدیده دنبال گردد نشان می‌دهد که آن پدیده حالت و مختصات و ویژگی‌های خاصی دارد. نکته دوم برای کشف یک روند، شناخت تغییرات منظم و غیر منظم داده‌ها و پدیده‌ها در خلال زمان است. نکته محوری سوم، اشاره روند به یک پدیده و موضوع است؛ بدین معنا که موضوع باید نو و در گذشته تجربه نشده باشد و احتمال آن می‌رود که در آینده عوارض و تبعات سیاسی برای یک کشور ایجاد کند (غریاق زندگی، ۱۴۰۰: ۱۸۶).

این سه محور کلید در درک روند نشان می‌دهد که روند واجد این ویژگی‌هاست: اول؛ هر روند در مورد یک پدیده یا مجموعه‌ای از پدیده‌ها تمرکز دارد. دوم؛ روندپژوهشی به دنبال بررسی تغییرات پدید آمده در یک پدیده و نه خود پدیده است. پس از آن برای درک چرایی رخ داده در این پدیده، خود پدیده مورد بررسی قرار می‌گیرد. سوم؛ هر روند باید در یک بازه زمانی رخ دهد. این بازه زمانی می‌تواند منظم یا نامنظم باشد. چهارم؛ متعاقب ویژگی سوم، تغییرات منظم قابل بررسی به شکل تجربی، آماری و توصیفی است اما تغییرات نامنظم ممکن است وجوه آشوب‌ساز در درون یک پدیده ایجاد کنند. این روند نامنظم به روال برسازی اجتماعی و در آینده‌پژوهی کیفی، به روندپژوهی مبتنی بر حدس اشاره دارد. پنجم؛ روندها مبتنی بر درک نوعی پیوستاری تاریخی، مفهومی و ساختار یک پدیده است. اگر این پیوستاری قابل شناخت، طرح، مشاهده و اثبات نباشد تنها یک مفروض ذهنی بر یک پدیده بار شده است که در علم سیاست از آن به سیاسی‌زدگی تعبیر می‌شود (Gordon, 2008: 112).

اهمیت روندپژوهی در این است که مبتنی بر داده و واقعیت است، روند را در گذشته و حال نشان می‌دهد، مباحث ذهنی را عینی و ملموس می‌کند، امکان ایجاد ارتباط با دیگران و توجیه برخی تغییرات را فراهم می‌سازد، تحولات آینده را تصویر و سناریوهای آینده را مشخص می‌کند. روندپژوهی در کنار این مزیت‌ها، مشکلات و ضعف‌هایی دارد: ممکن است تحولاتی که در مورد یک

روند نشان می‌دهد ناقص باشد یا تحولات به‌گونه‌ای جمع‌آوری شود تا موضوع مورد نظر از آن احصا گردد یا حتی اگر این تحولات به‌درستی جمع‌آوری شده باشد لزوماً به‌معنی این نیست که آینده تداوم تحولات گذشته و حال باشد. برای مثال اگر روند تحولات سیاسی در خاورمیانه از ابتدای قرن بیست و یکم دنبال شود، جهت‌گیری کلی این است که دولت‌های منطقه رو به ضعف نهاده‌اند. در عین حال فشارهای داخلی نظیر مشکلات داخلی، مباحث منطقه‌ای همانند گروه‌های هراس‌پرور (تروریستی) و رقابت‌های منطقه‌ای و مداخلات قدرت‌های فرامنطقه‌ای تماماً به این روند تضعیف دولت انجامیده است. بر این اساس روند تضعیف دولت در خاورمیانه می‌تواند به گسترش و تداوم بحران در سطح فرامنطقه‌ای منجر گردد و همانند چاه ویلی کشورهای فرامنطقه‌ای را نیز وارد بحران‌های وسیع‌تر سازد (غریایق زندی، ۱۴۰۰: ۱۸۷-۱۸۶).

۵-۲. سناریو نویسی

سناریونویسی، اندیشیدن در مورد آینده نامعلوم است که بعد از بحران نفتی دهه‌ی ۱۹۷۰ میلادی و با درک پیچیده‌تر شدن جهان و از بین رفتن قطعیت‌ها، عمومیت بیشتری پیدا کرده است. در واقع پس از بحران انرژی در سال ۱۹۷۳ و در پی استفاده موفقیت‌آمیز شرکت نفتی شل از روش سناریو که این شرکت را قادر به پاسخ‌گویی مؤثری به این بحران ساخت، روش سناریو مورد استقبال گسترده‌ای قرار گرفته است. استفاده‌ی روزافزون از این روش بدین دلیل است که سناریوها، پیچیدگی‌های دنیای واقعی را در نظر گرفته و با ترتیبی منطقی از رویدادها، بینش‌های جایگزین در خصوص آینده را بازنمایی می‌کنند.

در این روش بر مبنای دیدگاه‌های مختلفی که از آینده وجود دارد، اطلاعات مربوط به وقایع و رویدادهای ممکن در آینده ساماندهی می‌شود. سناریوها تصویر روشنی از آینده‌اند که برنامه‌ریزی به کمک آن‌ها می‌تواند مسائل، چالش‌ها و فرصت‌های محیط را به روشنی در نظر بگیرد. یک سناریو، تنها پیش‌بینی یک آینده خاص نیست؛ بلکه توصیف همه احتمالات و تصویری از آینده ممکن و محتمل است. به‌طور کلی سناریوها، تصاویر آینده‌های ممکن هستند که ترتیب منطقی رویدادها را نشان می‌دهند. هدف از تدوین سناریوها، ایجاد فضای بررسی احتمال آینده‌های ممکن است، به گونه‌ای که بتوان تداوم سیاست‌ها را در برابر چالش‌های آینده مورد آزمون قرار داد (مبینی و امیدی، ۱۳۹۷: ۸۵).

۵-۳. روش دلفی

روش دلفی، یکی از رایج‌ترین و شناخته‌ترین روش‌های آینده‌نگاری است. روش دلفی عمدتاً در مؤسسه رند آمریکا که یکی از اندیشکده‌های دیرپا در این زمینه است، مورد استفاده قرار می‌گیرد.

این رو از دهه هفتاد میلادی یکی از روش‌های رایج در این مؤسسه بوده و کارایی و کارآمدی خود را تا حد زیادی ثابت کرده است. عنوان این روش از نام معبدی در شهر دلفی یونان برگرفته شده است که در دوره باستان به این اعتقاد داشتند که مردم عادی شایسته پیام‌گیری خدایان نیستند؛ از این رو کائنات واسطه خدایان شده و نقش راوی پیام آن‌ها را ایفا کرده و بدین وسیله وضعیت آینده مردم را از زبان خدایان برای آن‌ها پیش‌بینی می‌کنند. دلفی فنی است که برای ایجاد یک فرایند ارتباطی ساختارمند، جهت حل یک مشکل پیچیده به کار برده می‌شود. این فن بر پایه پرسش جدلی و دیالکتیکی استوار است؛ یعنی تز (مطرح کردن یک ایده و نظر) و آنتی تز (برخورد ایده‌ها و نظرات) و سرانجام سنتز (توافق اجماع جدید) و در نهایت تبدیل سنتز به تز جدید برای رسیدن به اجماع درباره به موضوع پیچیده و خاص.

در این روش، بدون اینکه به حضور فیزیکی و ملاقات شرکت‌کنندگان با یکدیگر نیاز باشد، یک گروه متخصصان درباره مجموعه از فرضیه‌ها در مورد وضعیت آتی و آینده یک موضوع قضاوت می‌کنند. مجموعه فرضیه‌ها بین شرکت‌کنندگان توزیع می‌شود و ناشناس بودن آنان برای سایر شرکت‌کنندگان باعث می‌شود تا آنان به جرح و تعدیل مجموعه فرضیه‌های طرح شده بپردازند و این فرایند تکراری تا رسیدن به اجماع درباره فرضیه‌ها ادامه می‌یابد. ایده اصلی این روش آن است که پاسخ دهندگان بتوانند بدون آنکه تحت تأثیر افراد مشهور، معتبر یا سخنور در جلسات قرار بگیرند، از دیدگاه‌های دیگران استفاده کنند (بزرگی، ۱۳۸۸: ۱۵).

در مجموع می‌توان گفت که در روش دلفی به شیوه‌ای نظام‌مند، دیدگاه‌ها و ارزیابی متخصصان منتخب معلوم می‌شود. نتایج دلفی یک یا چند بار به متخصصان ارائه می‌شود تا به آن‌ها اجازه داده شود، نظرات خود را در سایه عقاید دیگر متخصصان امتحان کرده و در صورت لزوم آن را اصلاح کنند. موفقیت روش دلفی وابستگی بسیاری به انتخاب متخصصانی دارد که از آن‌ها سؤال می‌شود. بهترین افرادی که می‌توانند درباره یک موضوع خاص نظر دهند، متخصصانی هستند که درباره آن موضوع آگاهی دارند ولی به‌طور مستقیم در آن درگیر نیستند؛ زیرا افرادی که در موضوع خاص درگیرند، به‌طور معمول نگاه خوش‌بینانه نسبت به آن دارند (مردوخی، ۱۳۹۱: ۸۳).

۶. آینده‌پژوهی و روابط بین‌الملل

آینده‌پژوهی به مثابه علمی میان رشته‌ای، کارآمدی بسیار بالا درون رشته‌های مختلف دارد. روابط بین‌الملل نیز از این امر مستثنی نیست و چه بسا به دلیل ملاحظات ذاتی خود در زمینه پویایی آینده سیستم بین‌المللی و دارا بودن عدم قطعیت بالا و حساسیت زیاد پیامدهای تحولات سیستم بین‌الملل با آینده‌پژوهی پیوندی ناگسستنی دارد (محروق و عباسی خوشکار، ۱۳۹۳: ۱۴). دولت‌ها در روابط با کشورهای دیگر و تعامل مناسب با بازیگران بین‌المللی ناگزیر به شناخت محیط بین‌المللی

هستند. بدون شناخت محیط بین‌المللی تصمیمات اتخاذ شده نمی‌توانند واقعی و مفید باشند، به خوبی اجرا شوند و به اهداف مورد نظر دست یابند. برآورد محیط بین‌المللی اقدامی معطوف به تصمیم‌گیری است که بر شناخت تصمیم‌گیرندگان از گذشته، وضعیت فعلی و درک و فهم‌شان از آینده استوار است. شناخت آینده تصویری است از روندهای فعلی و اراده‌ها و تحولات احتمالی که در شکل‌گیری جهان ایفای نقش می‌کنند (یزدان فام، ۱۳۹۱: ۵۲۱).

محیط سیال روابط بین‌الملل، پر از آینده‌های ممکن است؛ بنابراین استراتژی‌ها باید بر اساس «آینده‌های چندگانه یا چندوجهی» طراحی شوند. شیوه مواجهه با مسائل راهبردی و جدی گرفتن آن‌ها و یافتن پاسخ صحیح و موثر برای مسائل راهبردی در روابط بین‌الملل در واقع شاخصی برای زنده بودن جامعه، پویایی و تداوم آن است؛ رمز پویایی و زنده بودن جامعه در این است که هنگام مواجهه با دگرگونی‌هایی در محیط خود بتواند همواره گزینه‌های گوناگون را بررسی و پرسش‌های فرارو را درک کند و آن‌ها را جدی بگیرد و پاسخ در خور برای آن‌ها بیابد. امر راهبردی که به معنای رویارویی با گزینه‌های محتمل پیش‌بینی‌ناپذیر است، یکی از مهم‌ترین شاخص‌های پویایی جامعه است به همین دلیل جوامعی که از پویایی دور شده و دچار انحطاط شده‌اند، در مواجهه با امر راهبردی منفعل و ناتوان و با شکست‌های فاحش و حتی نابودی روبرو خواهند شد.

تحلیل فرایند و مشارکت در فرایند تصمیم‌گیری یکی از هدف‌های مهم در روابط بین‌الملل است، بنابراین آینده‌پژوهی با هدف دستیابی به آینده‌های مطلوب، سعی دارند فرآیندهای تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری را ارتقا بخشد. آینده‌پژوهی بر پایه چشم‌انداز به آینده، در شناسایی موقعیت‌ها، تدوین سیاست‌ها و شکل‌دهی به راهبردهای دستیابی به هدف به علم روابط بین‌الملل کمک می‌کند. تصمیم‌گیری‌های راهبردی در روابط بین‌الملل در نگاه سنتی، مبتنی به تهدیداتی است که از محیط بین‌المللی متوجه امنیت ملی کشور می‌شود. فهم درست الگوها و روندهای نظام بین‌المللی در زمان حال و آینده، امری ضروری برای تصمیم‌گیری مؤثر در تأمین امنیت ملی است. همچنین است که در روش آینده‌پژوهی برای شناخت نظام بین‌المللی و تحولات آن، محورهای زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

۱- بحران‌های اساسی در گستره جهانی در حوزه‌هایی مانند غذا و گرسنگی در جهان، رشد جمعیت، آلودگی محیط زیست، مسائل توسعه پایدار، تغییرات آب و هوایی، کاهش منابع انرژی و...؛

۲- رقابت‌های تسلیحاتی، امکان وقوع جنگ جهانی، صلح بین‌المللی؛

۳- ساختار نظام بین‌الملل، بلوک‌های قدرت، روندهای سیاسی جهانی و شکاف‌های سیاسی؛

۴- ظهور بلوک‌های اقتصادی منطقه‌ای بزرگ، روندهای اقتصادی در جهان و بحران‌های

جهانی؛

۵- تأثیر پیشرفت‌های علمی و فن‌آوری‌های جدید بر روند کاری، فضای فرهنگی و سنت‌ها، روندهای فکری و مذهبی و پارادایم‌های علمی (National Intelligence Council, 2008).

آینده‌پژوهی با بررسی قواعد و شواهد و تغییرات سریع، آشکار و نهانی که در زندگی انسان روی می‌نهد و با استفاده از روش‌ها و تکنیک‌های خود راهکارهایی ارائه نموده و سیاستمداران را در فرصت‌شناسی و تصمیم‌گیری درست هدایت نماید. آینده‌پژوهی در امور مربوط به مطالعات امنیتی که یکی از مهم‌ترین حوزه مطالعاتی روابط بین‌الملل است، نقش اساسی دارد، تصمیمات راهبردی اساساً معطوف به امنیت ملی و یا امنیت بین‌المللی است. معمولاً تهدیدات علیه امنیت ملی به مرور زمان شکل گرفته و ممکن است در دوره زمانی کوتاه به مرحله بالفعل رسیده و آشکار گردد، بنابراین آینده‌پژوهی راهی برای جلوگیری از غافلگیری در برابر تهدید امنیت ملی است. این روش می‌آموزد که چگونه با آینده روبرو شویم که در آن کم‌تر ضرر کرده و سود بیش‌تری به‌دست بیاوریم. آینده‌پژوهی باعث پویایی ذهنی سیاست‌گذاران در امر سیاست‌گذاری می‌شود، زیرا آینده ممکن و مطلوب را به‌صورت دوره‌ای برای آن‌ها به تصویر می‌کشد و ذهن سیاست‌گذاران را از انجماد نشأت گرفته از باور اولیه، رها می‌سازد (پدرام و جلالی وند، ۱۳۹۰: ۵۴).

بسیاری از پژوهشگران نظام بین‌الملل از چرخش آرام قدرت از حوزه آتلانتیک (اقیانوس اطلس) و غرب جغرافیایی به حوزه پاسیفیک (اقیانوس آرام) و شرق جغرافیایی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین واقعیت‌ها در نظام بین‌الملل سخن گفته‌اند. اگرچه این چرخش هنوز امری نسبی بوده و سرشت اقتصادی دارد، اما بازتوزیع قدرت اقتصادی بدون تردید آثار سیاسی شاخصی در پی خواهد داشت. شاخص‌ها و نشانه‌های اقتصاد بین‌الملل گویای این واقعیت است که زمینه برای آغاز عصر جدیدی در سیاست و اقتصاد بین‌الملل شروع شده که در آن حوزه آتلانتیک دیگر موقعیت بلامنازع پیشین را نخواهد داشت. بنابراین کاهش نسبی قدرت و افول تدریجی موقعیت حوزه اقیانوس اطلس شمالی و همزمان قدرت‌یابی حوزه آسیا و اقیانوسیه و ورود مجدد کنشگران و قدرت‌های این منطقه به مدار اقتصاد و سیاست جهانی تحولی تاریخی و راهبردی در روابط بین‌الملل به‌حساب می‌آید (ظریف، ۱۳۹۶: ۱۸۴ و ۱۸۵). بنابراین شناسایی تحولات مربوط در توزیع ساختار در نظام بین‌الملل به بکارگیری روش‌های آینده پژوهی، می‌تواند به کشورها در برقراری روابط راهبردی با کشورهای مهم در منطقه با هدف تأمین منافع ملی کمک نماید.

آینده محتمل برای برنامه‌ریزی‌های راهبردی کشورها، روندهای آتی تحولات منطقه‌ای همانند منطقه خاورمیانه، اتحادیه اروپا، شبه جزیره کره و در سطح جهانی روندهای انرژی جهان، برآمدن قدرت‌های نوظهور همانند چین، هند و روسیه در آینده جهان و جایگاه ایالات متحده آمریکا می‌تواند کمک مؤثری باشد. برای مثال یکی از پیش‌بینی‌ها این است که در سال ۲۰۴۰ چین با این روند رشد، نیاز به کل انرژی خاورمیانه خواهد داشت و تا سال ۲۰۵۰ هند هم به همین میزان انرژی نیاز

خواهد داشت. با این حساب شاید در آینده شاهد حضور بیشتر این کشورها در منطقه خاورمیانه باشیم. بر همین اساس، موضوع توافق ۲۵ ساله ایران و چین که در سال ۱۴۰۰ میان دو کشور امضاء شد، با شیوه آینده‌نگاری قابل بررسی است و می‌تواند درک بهتری از موضوع برای ایران ایجاد کند و از خوش‌بینی یا بدبینی‌های احتمالی پرهیز شود و روال مناسب‌تری برای سیاستگذاری ایجاد کند (غریاق زندی، ۱۴۰۰: ۱۸۳).

در سطح منطقه‌ای بررسی تصویری که کشورهای منطقه خاورمیانه یا جهان اسلام یا کشورهای عرب منطقه از آینده مورد نظرشان دارند، برای ساختن یا احتمالاً درگیری‌های آینده اهمیت بسیاری دارد، بررسی جنگ‌ها و تحولات ۴۰ سال گذشته خاورمیانه چه برداشت و استنباطی برای آینده منطقه می‌تواند در پی داشته باشد، در سطح بین‌المللی آیا جابجایی قدرت در سطح بین‌الملل رخ خواهد داد و این جابجایی مثلاً از غرب به آسیا، به بهبود وضعیت جهان کمک خواهد کرد؟ آیا تهدیدات نوظهور همانند بیماری‌های فراگیر نظیر کرونا و مسائل زیست محیطی باعث افزایش توجه به امنیت انسانی به نسبت امنیت ملی و گسترش امنیت بین‌المللی خواهد شد؟ آیا روابط بین‌الملل در پایان سده بیست و یکم شاهد جامعه بین‌المللی و تعهدات جهانی خواهد بود (غریاق زندی، ۱۴۰۰: ۱۸۴). پاسخ به این سؤالات نیازمند بکارگیری روش آینده‌پژوهی است تا بتوان با ابتنا به نتایج حاصل از این روش در مطالعات روابط بین‌الملل، از شکل‌گیری تهدیدها و بحران‌های بین‌المللی و منطقه‌ای جلوگیری کرد. بنابراین آینده‌پژوهی برای انجام و آغاز فرایند تصمیم‌گیری در مسائل روابط بین‌الملل، امری مهم بوده و در نظر داشتن چشم‌اندازهای آینده و دقت درباره کم و کیف شرایط پیش‌رو موجب می‌شود که فرایند سیاست‌گذاری با دقت و صحت بیشتری دنبال شود و سیاست‌گذاران می‌توانند گزینه‌های بیشتر و مقرون به صرفه‌تر را مورد بررسی قرار دهند. بنابراین سیاست‌مداران در تأمین منافع ملی خود همواره موظف به ارزیابی نتایج تصمیمات و اقدامات خود بوده و از سوی دیگر باید اشراف لازم را نسبت به تحولات نظام بین‌الملل، کشورهای مقابل داشته باشند که این مهم با بکارگیری روش‌های آینده‌پژوهی تحقق پیدا خواهد کرد.

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان کارکرد آینده‌پژوهی در روابط بین‌الملل را به‌صورت زیر بیان کرد:

- ۱- آینده‌پژوهی، چشم‌انداز به تحولات آینده در روابط بین‌الملل را برای اندیشمندان و تصمیم‌گیران این حوزه فراهم نموده و مسیر ساختن آینده مطلوب را مشخص می‌کند؛
- ۲- آینده‌پژوهی، از غافلگیری ناشی از پدیده‌های نوظهور در روابط بین‌الملل جلوگیری کرده و در تأمین امنیت و منافع ملی کشورها کمک شایانی نماید.

۳- آینده‌پژوهی می‌تواند چالش‌ها و بحران‌های احتمالی در نظام بین‌الملل و زیر سیستم‌های منطقه‌ای را شناسایی کرده و به تصمیم‌گیران در اتخاذ راهبردهای مدیریتی برای برون رفت از بحران‌ها کمک نماید.

۴- آینده‌پژوهی می‌تواند در تأمین منافع ملی کشور در نظام بین‌الملل تأثیرگذار بوده و از هدر رفتن فرصت‌ها و هزینه‌ها نقش مؤثری داشته باشد.

۷. نتیجه‌گیری

آینده‌پژوهی به‌عنوان یک دانش چند رشته‌ای و حتی فرارشته‌ای جایگاه ویژه‌ای در روابط بین‌الملل داشته و میان دانش آینده‌پژوهی و روابط بین‌الملل ارتباط وثیقی برقرار است. آینده‌پژوهی زمینه‌ی مناسب را برای ایجاد تصویر آینده‌ی مطلوب در مطالعات روابط بین‌الملل به‌وجود آورده و ذهن محققان روابط بین‌الملل را به‌گذار از وضع موجود به وضع مطلوب معطوف می‌کند. از این رو آینده‌پژوهی نه تنها به فهم پدیده‌های حوزه مطالعات روابط بین‌الملل کمک می‌کند، بلکه با یکپارچه‌سازی روش‌های میان رشته‌ای و میان‌پارادایمی در حوزه‌ی مطالعات روابط بین‌الملل، می‌تواند لایه‌های شکل‌دهنده به آینده‌ی رخدادهای سیاسی را شناسایی کرده و دستیابی به تصویر آینده‌ی مطلوب را باورپذیر سازد. به نظر می‌آید علت عمده بحران‌ها در نظام بین‌الملل، شکست‌ها و غافل‌گیری‌های راهبردی، نبود یا ضعف آینده‌نگری است. آینده‌پژوهی مانع از غافلگیری راهبردی می‌شود که غافلگیری راهبردی در مطالعات راهبردی به معنی عدم پیش‌بینی صحیح تهدیداتی که در سطح جهانی و منطقه‌ای می‌تواند شکل بگیرد.

با وجود اهمیت آینده‌پژوهی در مطالعات راهبردی روابط بین‌الملل به‌نظر می‌آید به‌دلیل آشنایی اندک پژوهشگران روابط بین‌الملل با روش‌های آینده‌پژوهی و نیز نداشتن تصویر ذهنی روشن از کار آینده‌پژوهی، استقبال چندانی از این روش صورت نمی‌گیرد، در حالی که تأمین منافع ملی در نظام در حال گذار نیازمند به‌کارگیری روش‌های آینده‌پژوهی بوده و استفاده از این روش موجب افزایش و استحکام قدرت تصمیم‌گیری دست‌اندرکاران مسائل بین‌الملل و راهبردی در جمهوری اسلامی ایران شده و به تصمیم‌سازان و تصمیم‌گیران کمک می‌کند که با در نظر گرفتن آینده‌های بدیل، راهبرد و طرح‌های هوشمندانه و مناسبی اتخاذ نمایند.

بنابراین با توجه به اهمیت آینده‌پژوهی در مسائل راهبردی کشور در حوزه روابط بین‌الملل که می‌تواند در تأمین منافع ملی نقش مهمی ایفا نماید، پیشنهاد می‌گردد:

- نگاه آینده‌پژوهی در فضای تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی کشور حاکم شده و تبعات منفی نگاه کوتاه مدت و غیر راهبردی در تصمیم‌گیری‌ها باید مدنظر قرار گیرد.
- جایگاه آینده‌پژوهی در تصمیم‌گیری‌های راهبردی، تقویت شده و آینده‌پژوهی در تمامی مراحل مطالعه و تصمیم‌گیری نقش داشته باشد.
- مراکز تصمیم‌گیری و مراکز آموزشی و پژوهشی به استفاده از روش آینده‌پژوهی در مطالعات روابط بین‌الملل اهتمام جدی داشته باشند.

منابع

- آرایش، حسن؛ حسینی راد، سید عباس و حسینی راد، سید یوسف (۱۴۰۱) «جایگاه آینده پژوهی در تصویر پردازی مطالعات علوم سیاسی»، چهارمین کنفرانس بین‌المللی و پنجمین کنفرانس ملی حقوق و علوم سیاسی.
- آقاپور، علی؛ پهلوان، فاطمه (۱۳۸۶)، «آینده‌نگری؛ مبانی، ضرورت‌ها و روش‌شناسی‌ها»، راهبرد یاس، شماره ۹.
- امینیان جزی، بهادر (۱۳۹۷)، مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران: انتشارات سمت.
- بزرگی، محمدرضا (۱۳۸۸)، روش‌های پژوهش در حوزه آینده‌اندیشی، کتاب ماه علوم اجتماعی.
- پدرام عبدالرحیم و جلالی وند عباس (۱۳۹۰) آشنایی با آینده پژوهی (مجموعه کتابچه‌های آموزشی آینده پژوهی) ۷ جلد، تهران، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری و دفاعی.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۰) «معیارهای ارزیابی روش شناختی تکنیک‌های مطالعات آینده»، فصلنامه راهبرد، شماره ۵۹، سال بیستم.
- خزایی، سعید (۱۳۸۷)، راهنمای گام به گام آینده پژوهی راهبردی: مروری بر رویکردها و روش‌ها، تهران، مرکز اطلاع‌رسانی و آینده پژوهی وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح.
- دهقانی فیروز آبادی، سید جلال (۱۳۹۴)، اصول و مبانی روابط بین‌الملل (۱)، تهران، انتشارات سمت.
- عیوضی، محمد رحیم؛ نوازی، علی (۱۳۹۲)، «جایگاه آینده‌پژوهی در مطالعات علوم سیاسی»، اولین همایش ملی آینده پژوهی، تهران.
- غرایاق زندی، داود (۱۴۰۰)، «آینده‌پژوهشی و سیاست‌گذاری عمومی: مفاهیم و روش‌ها»، فصلنامه پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۱۰، شماره ۳۹.
- قاسمی و باقر پناهی (۱۳۹۸) «نقش و جایگاه سناریو پردازی در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی آینده»، چهارمین همایش بین‌المللی افق‌های نوین در علوم انسانی و مدیریت.
- کورنیش، ادوارد (۱۳۸۸)، آینده پژوهی پیشرفته، ترجمه سیاوش ملکی فر و فرخنده ملکی فر، چاپ اول تهران، اندیشکده صنعت و فناوری.
- مبینی، زهرا؛ امید، علی (۱۴۰۰)، آینده‌پژوهی تروریسم، تهران، انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
- محروق، فاطمه؛ عباسی خوشکار، امیر (۱۳۹۳)، «آینده‌پژوهی، سناریونویسی و بایسته‌های درک پیچیدگی محیط بین‌الملل در پژوهش‌های روابط بین‌الملل»، سومین همایش ملی آینده پژوهی، تهران.
- محمدی لرد، عبدالمحمود (۱۳۹۳)، آینده پژوهی ثبات سیاسی ایران، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- مردوخی، بایزید (۱۳۹۱)، روش‌شناسی آینده‌نگری، تهران: نشر نی.
- مظفری، علی (۱۳۸۹)، «آینده‌پژوهی، بستر عبور از مرزهای دانش»، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره ۴، سال دوم.
- موسوی نیا، سید رضا (۱۳۹۸)، «آینده پژوهی (الگوی امتداد حال) و کاربرد نظریه‌های روابط بین‌الملل»، فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، دوره ۱۱، شماره ۵۹.

میرخلیلی، سید حسین (۱۳۹۴)، «درآمدی بر کاربردهای آینده‌پژوهی در علم سیاست»، فصلنامه علمی-تخصصی فرهنگ پژوهش.
یزدان فام، محمود (۱۳۹۱)، آینده‌پژوهی و برآورد محیط راهبردی: لازمه تصمیم‌گیری بهتر، انجمن علوم سیاسی ایران.

Bell, Wendell, (2003), Foundation of Futures Studies: History, Purposes, and Knowledge (Human Science for New Era), London: Transaction Publishers.

Gordon, Adam, (2008), Future Survey: Identifying Trends to Make better Decisions, Manage Uncertainty and Profit from Change, New York:AmAcom.

National Intelligence Council, (2008), "Global Trends 2025,: A Transformed World". 20 Nov 2008.at: www.dni.gov/nic/pdf

Newnham, Evans,(1998), The Penguin Dictionary of Internatinal Relation, penguin Books.

Toma, Peter, and Gorman, Robert(1990), International Relation: Understanding Global issue, California: Cole Publishing Company.

Research Article

Explaining the Importance and Position of Futures Studies in International Relations Studies

Rahbar Talei Hoor¹

Date of received: 2025/05/10

Date of Accept: 2025/06/10

Abstract

The discipline of International Relations is founded upon principles, assumptions, concepts, and categories without which the analysis and explanation of the international system, the governing rules of relations among international actors, and their behavioral patterns would not be possible. Prior to the Second World War, studies in this field were largely conducted through journalistic accounts and historical narratives. Gradually, however, scientific methods gained prominence in the study of international relations. Among the approaches that can receive greater attention due to the nature of this discipline is futures studies. Futures studies, by examining patterns, evidence, and both visible and hidden rapid transformations occurring in human societies, provides managerial solutions and assists policymakers in identifying opportunities and making informed decisions. Accordingly, the main objective of this article is to explain the importance and role of futures studies in international relations studies. In line with this objective, the central research question is: What is the position of futures studies in international relations studies? The hypothesis suggests that futures studies, through identifying opportunities and challenges, can offer desirable future scenarios for decision-makers and play a significant role in achieving the strategic objectives of states in their relations with other countries. This research adopts a descriptive–analytical approach, and the data have been collected through library resources and internet-based searches.

Keywords: Futures Studies, International Relations, Trend Analysis, Delphi Method, Scenario Writing.

Citation (APA 7th ed. / APSA)

Talei Hoor, Rahbar (Winter 2026). "Explaining the Importance and Position of Futures Studies in International Relations Studies". *Quarterly Journal of Research in History, Politics and Media*. Vol. 8, Num. 4, S.No. 32, pp. 147 - 70

---

¹. Associate Professor of International Relations, Faculty of Humanities, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. Email: r.talei@uma.ac.ir

Copyright © 2010, KSSI (Karimeh Strategic Studies Institute Of Shiraz). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material.

References

- Aghapour, A., & Pahlavan, F. (2007). *Foresight: Foundations, necessities, and methodologies*. *Yas Strategy Journal*, No. 9.(in Persian)
- Aminian Jazi, B. (2018). *Contemporary military and strategic issues*. Tehran: SAMT Publications.(in Persian)
- Arayesh, H., Hosseini Rad, S. A., & Hosseini Rad, S. Y. (2022). *The position of futures studies in the image-building of political science studies. Proceedings of the Fourth International Conference and the Fifth National Conference on Law and Political Science*.(in Persian)
- Bell, Wendell, (2003), *Foundation of Futures Studies: History, Purposes, and Knowledge (Human Science for New Era)*, London: Transaction Publishers.
- Bozorgi, M. R. (2009). *Research methods in the field of futures thinking*. *Social Sciences Monthly*.(in Persian)
- Cornish, E. (2009). *Advanced futures studies*. Translated by S. Malekifar & F. Malekifar. Tehran: Industry and Technology Think Tank
- Dehghani Firoozabadi, S. J. (2015). *Principles and foundations of international relations (Vol. 1)*. Tehran: SAMT Publications.(in Persian)
- Eyvazi, M. R., & Navazeni, A. (2013). *The position of futures studies in political science research. Proceedings of the First National Conference on Futures Studies, Tehran*.(in Persian)
- Gharayagh Zandi, D. (2021). *Futures studies and public policymaking: Concepts and methods*. *Strategic Policy Research Quarterly*, 10(39) .(in Persian)
- Ghasemi, B., & Panahi, B. (2019). *The role and position of scenario planning in decision-making and policy-making for the future. Proceedings of the Fourth International Conference on New Horizons in Humanities and Management*.(in Persian)
- Gordon, Adam, (2008), *Future Survey: Identifying Trends to Make better Decisions, Manage Uncertainty and Profit from Change*, New York:AmAcom.
- Hajiani, E. (2011). *Methodological evaluation criteria for futures studies techniques*. *Strategic Studies Quarterly*, No. 59, Year 20.(in Persian)
- Khazaei, S. (2008). *A step-by-step guide to strategic futures studies: A review of approaches and methods*. Tehran: Information and Futures Studies Center, Ministry of Defense and Armed Forces Logistics.(in Persian)
- Mahroogh, F., & Abbasi Khoshkar, A. (2014). *Futures studies, scenario writing, and the requirements for understanding the complexity of the international environment in international relations research. Proceedings of the Third National Conference on Futures Studies, Tehran*.(in Persian)
- Mardoukhi, B. (2012). *Methodology of foresight*. Tehran: Ney Publications.(in Persian)
- Mirkhalili, S. H. (2015). *An introduction to the applications of futures studies in political science*. *Farhang Pazhouh Scientific Journal*.(in Persian)

- Mobini, Z., & Omid, A. (2021). *Futures studies of terrorism*. Tehran: Imam Hossein University Press.(in Persian)
- Mohammadi Lord, A. (2014). *Futures studies of Iran's political stability*. Tehran: Strategic Studies Research Institute Publications.(in Persian)
- Mousavinia, S. R. (2019). *Futures studies (the continuation of the present model) and the application of international relations theories*. *Political and International Approaches Quarterly*, 11(59) .(in Persian)
- Mozaffari, A. (2010). *Futures studies: A platform for crossing the boundaries of knowledge*. *Police Order and Security Quarterly*, 2(4) .(in Persian)
- National Intelligence Council, (2008), "Global Trends 2025,: A Transformed World". 20 Nov 2008.at: www.dni.gov/nic/pdf
- Newnham, Evans,(1998), *The Penguin Dictionary of Internatinal Relation*, penguin Books.
- Pedram, A., & Jalalivand, A. (2011). *Introduction to futures studies (Educational booklets of futures studies, 7 volumes)*. Tehran: Center for Futures Studies in Science, Technology and Defense.(in Persian)
- Toma, Peter, and Gorman, Robert(1990), *International Relation: Understanding Global issue*, California: Cole Publishing Company.
- Yazdanfam, M. (2012). *Futures studies and strategic environment assessment: A prerequisite for better decision-making*. Iranian Political Science Association.(in Persian)

